

שְׁתֵּי אַנְדוֹת־פְּלָאִים.

(ליום מלאת שלש מאות שנה לכות סרוונטס ושקספיר).

בדמדומי השחר של תקופת ה"תהיה" ספר שרה-עולם לאנושיות שתי אנדות-חיים נפלאות, שמעמן לא פג וקסמן לא סר עד היום הזה. אנדות-חיים אלו ידועות כמעט בכל הלשונות וכל דור מגלה בהן פנים חדשות של יופי ועז. אין לשער את השפעתן המרובה על התרבות האנושית ואת ערכן הרב בהיי הרוח של העמים הרומניים, הלטיניים והסלביים. לאלה היו אותן האנדות מעין "מתן-תורה" חדש. האנדה האחת נוצרה באחת הפנות הרחוקות של אירופה, בארץ של בערות ופראות, ונישאה היה השמני מינואל סרוונטס, בעל הספר הנצחי, רוקן-קישופי. השניה נגלתה על אחד האיים הגדולים ביותר של אירופה, בתוך עם נאור ועז בדמות נאון החזים וויליאם שקספיר. שני אנשים אלה, שכל חייהם ויצירי רוחם נראים לנו כאנדה מפליאה, מתו כמעט ביום אחד, ביום העשרים ושלוש לאפריל בשנת 1616. שלש מאות שנה עברו מן היום ההוא – ואולם שתי האנדות, ההישפנית והאנגלית, עדין חיות בפי כל האנושיות התרבותית וכחן חדש עמהן עד היום הזה. אחד הוא הענג והאשר שמרניש לשמען הרומי השחרחר והצפוני לבן-העור, בן-המזרח עשיר הדמיון ויליד המערב טעון-המחשבה, כי על כן אנדות-עולם הן וחייהן חיי נצח.

1. האנדה על האביר הנודת.

דוד לדור יספרנה ואב לבן: באחת העיירות של אחת הארצות, שהיתה שקועה בתהום של בערות ובמצולות רפש, היה בן-עניים ונכד-אבירים, שגדל ללא-תורה. והיה הילד מחמט באשפה ברשות-הרבים ובאחורי-החצרות והיה מלקט ומציא משם כל פסטיניר נדפסת שמצא, כדי לשבור בה את רעבונו וצמאו לקריאה ולדעת. וכאשר גדל הנער ראה באחד הימים את אחד המשחקים, המחזרים בעיירות עם מקהלתם לשמח את לב הקהל, והתאוה להיות כמותו. אחרי שלמד קצת תורה מפי מורים

בזרים של האוניברסיטאות ההישמניות וכתב איזה שיר-מספד על מות המלכה איזבלה, נודע אל שליחו של „האב הקרוש“, שבא לנחם את המלך פיליפוס השני על מות יורשה-העצר, ויצא אתו לאיטליה. באיטליה היה עובר ממשרה למשרה וגולה ממקום למקום, ובינתיים זכה לראות שם את הדר היצירה הנאונית של רפאל קנפי ולראות נרדו די וינצ'י, פיצ'אן ומיכאל אנג'ילו, ולהתענג על השירה הרעננה של סטראק'י ועל עוז הדמיון של אריזסמו. או עמדה באיטליה תקופת, התחיה ועל כל החיים היה נסוך שכרון היופי וחירות הרוח. לו ראה או מרחוק את ארץ מולדתו, כי עתה נשבר לבו מחרפה וצער. אנשי ארצו היו מקריבים קרבנות אדם ליראתם ועל מוקד-האש שלהם עלו רבבות מושלמים ויהודים וגם אחיהם בני עמם. והיו חיים או בני עמו על בות המגורשים מארצם ובות הארצות הרחוקות שנתן המקרה בידם. והיו עריהם מלאות רפש וצחנה ויושביהן – גאוה טפשית ואמונות-הבל. עמיה-ארצות התפרנסו זה מזה מן החמס ומן הגול והרוזנים בלו ימיהם בעצלות ובתנרות. כל הארץ ההיא התכנסה תחת הכנפים השחורות של כהניה והמטבע של אותו עם נהיה מנור מצד זה ורוסח וחנית מצד זה. כזו היתה הישפניה בדרו של סרוונטס, וסרוונטס היה בן דורו. גם הוא כרע ברך לפני האינקוויזטורים ואישר-הצבא היה בעצמו דגכבד מכל האדם. הוא בעצמו היה איש-צבא. בתור איש-צבא השתתף במלחמת הרבה. נפצע פצעים קשים באחת התנרות עם המושלמים, אבדה לו יד ימינו ונפל בשבי. כאשר הובא על-ידי החומסים האלנייריים לאפריקה נמכר לעבד ונפל ביד בעלים אחרים. הרבה התענה בבתי-כלא וכל נסיונותיו לברוח לא הצליחו. כמה תהבולות חבל לנטול את נפשו ואת יתר בני ארצו מן השבי, אבל בכל פעם נתפס. כך התענה בשבי כחמש שנים עד שננאל על-ידי קרוביו. אבל בשובו לביתו – שוב אינו מוצא לעצמי ענין אחר מעבודת הצבא והוא נעשה שוב היל ומשתתף עוד הפעם במלחמת שונות. ובשובו עוד הפעם אל ביתו והוא עיף ויגע מחיי הגדודים – הוא מהליץ לחיות חיי אורח פשוט ומקבל עליו משרת נובה-מסים. או יחליף את הסיף במסר והוא מפרסם ברפוס רומן, שקוראיו היו מעטים. בינתיים הוא עוסק במסחר-שטרות ובשליחות-מסחר. כעבור שנה אנו מוצאים את סרוונטס בתור סוחר-חמים ואחר-כך בתור פתב אצל הקבלן הראשי של, הצי האדירי. מפני מעל בכסף הממשלה שמעל אחד מעוזריו מובא סרוונטס אל המאסר. כשהוא יוצא לחפשי הוא נעשה סוחר במעשה-הארנ ובכצלים וכותב גם קומידיות אחדות לא-חשוכות. עוד הפעם מושיבים אותו במאסר מפני חשד של רציחה ובצאתו גם הפעם לחפשי הוא פותח בית-תפירה וזם זה הוא מוציא גם ספר אחד שקרא לו בשם „מאורעות דוך-קישוש הלמנשי“. וראו זה פלא: סרוונטס נעשה סתאום לסופר המהולל ביותר בארצו. ספרו זה, שהוציא קרוב לשנת החמשים בחייו, נעשה בארצו לאחד הספרים המפורסמים

זהחככים ביותר והוא-הוא שעשה את מחברו גם לאחד הסופרים המהוללים ביותר בכל העולם ובכל הזמנים. לפתע, באחת השעות הקשות כפנות צהרייחיו, ראו עיני הגדס העני ואישהצבא הזקן את הנפלאה באנדות החיים ועל פניו הזועפים נולדה ראשונה בת-הצחוק העצובה. אישהצבא הגדס, שנמה את ידיו בכל המלאכות ורעב ללהם, נעשה למשוררה הנאוני של אחת האנדות הנצחיות של החיים. האין מקרה זה - כשרוא לעצמו - אנדה?

אבל כמה שחיי סרוונטס עצמו נראים נפלאים וסבוכים-כל זהרם וכבודם תלויים באותו הספר שהוציא בשנת החמישים לחייו. בדעתו היה לכתוב רק ספר-בדיחה לברכה את הקהל ולהתל באבירות שירדה לעת היא מגדולתה, אבל סבלי רצונו יצר יצירה נאונית שערכה עומד לדורות. בתור חיון רוחני ומסחולוני היתה האבירות בליל משונה של השאיפות הרמות ביותר והמאויים היותר פרוצים, של כח פראי ויסרנטש. המרופדרים והמינגוונגרים, הדוניים האימלקים והקונדוטירים - כלם היו בשעתם חידות-פלא של מערכי לב אנוש. האבירים הנמורים היו לא רק חמושי-ברזל, כי אם הם עצמם כאילו בנויים מברזל עשות, אבל יחד עם זה היה לבם עשוי מן הארגן היותר דק ואורירי. הוטה-השררה שלהם היה מוקשה, אבל נפשם היתה מלאה נענועים וכסף. בימיו של סרוונטס וכארצו נעלמה כמעט משפחת האבירים הנמורים ונשארו רק ספיחיה, ועל אלה חשב סרוונטס לשפוך את לענו, ולא ידע כי קללתם תהפך בסוף לכרכה בלי יודעים ספר לנו סרוונטס את האנדה הנפלאה על „האביר הגודר“ של האנושיות, על השאיפות הרמות והנעלות המרהפות על חייו. בספרו השתקפה כל הישפניה בלה של אותה התקופה על אביריה ונסיכיה, אכריה וכפריה, ועם זה מצאה שם נפש הארם היפה, זה חלק אלוה ממעל בטובי מאוויו ונענועיו, את תאורה הנכון והאמתי. בספור האחד הזה על „האביר הגודר“, קנה איש-הצבא הגדס את עולמו. כי בסניגוזה זו של הזמנות והנצחיות, של ההואי הלאומי והריאליות ה„בל-עולמית“ התגלתה נאוניתו של סרוונטס. אז ירד לעולם אחד מפלאי-החיים. בשעה אחת נבראה יצירה נאונית ויוצרה הנאוני, וגם זהו פלא: אחרי כל התלאות הקשות וכל המאורעות האיומים שעברו על סרוונטס נמצאו עוד בנפשו צלילי שמחה אמיתית ואוצרות של שחוק עדין, וסרוונטס נעשה ליצירה של בת-הצחוק הטוררה והזכה, המעדנת את הנפש ומיפה את חייו. „ביש-נדא“ זה הוא אבי ההומור הרך והעצוב בספרות העולמית. בשעת אחת ההתנגשויות המעוררות שהוק של „נבורי דון-קישוט קרא לו נושא-כליו בשם: „האביר בן דמות הינון“. וכאשר שאלהו דון-קישוט מה ראה על ככה כי נתן לו שם חדש, ענה האביר הפשוט, שיסוד נפשו הוא הרגש הריאלי החי: „התבונן התבוננתי כמה רנעים בפני אדוני לאור הלסיד - - - והנה נראו לי עצובים חועסים מאד עד לחמלת-לב, לא ראיתי

כמהם לעצב ולינון מעודי¹). ועיני האבר ראו נכונה: דמותו של דון־קישוט היא דמות התונה העולמית, תונה היופי הגפשי המתחבש בבתלי העולם הממשי. בתוך הממשיות הגדולה והמכאיבה של החיים מעוררים הדון־קישוטים תמיד יותר עצב משחוק. דון־קישוט חדל זה כבר להיות שם פרטי. הוא היה לשם כללי ולסמל אנושי, בסוף ספרו אומר סרוונטס כי מתברר הספר כסה בכונה על מקום הולדתו של דון־קישוט, האצילי זיפה־הרנטי, כדי שכל הערים, כל המבצרים וכל הכפרים של ארץ למנש יתנאו זו לפני זו בכבוד זה. ובאמת, כלום אפשר לאמר, איפה נולד דון־קישוט וסתי נולד? מקומו וזמנו – כל מקום וכל זמן. בכל דור דור הוא הולך בינינו ואנדרת־חייו היא המנעימה לנו את ימינו. לא סרוונטס המציא את דון־קישוט, כי אם החיים בעצמם. בחלקו של סרוונטס עלה רק לספר ראשונה את אנדרת־הקסם, ואושר זה שנפל בנוהלו גם הוא אנדי.

הרבה „אכירים” קמו לבני האדם שמטרת־הייהם היתה „להביא פדות ונאולה לכל אומלל ולהושיע עני ורך מיד חוק ממנו”, אבל לא כולם היו דון־קישוטים. הדון־קישוטים היא במערכי־הלב המיוחדים של אישיות מיוחדת במינה. קיים בודדים שונים שאנו מוצאים אצל דון־קישוט הלמנשי אנו יכולים למצוא אצל הרבה אנשים, אבל כל הטפוס כלו הוא „חד בדרא”. ננהות־הזוהר הסוככים את דמותו של דון־קישוט באים מתוך ארני־נפשו המיוחד ומתוך סבך־הפלא של כל תכונותיו יחד. במבנה־רוח אין לציין קיים יסודיים וקיים שניים – הוא כולו „מעור אחד”. שלמות פנימית מצינת את דון־קישוט ומבדילו משאר האידיאליסטים ואוהבי־האדם. הוא איננו מכיר בשום ספקות ובשום סעפות, בפני רצינו אין כל גדרים ומעצורים, הוא הושב מחשבה, ותוך כדי מחשבה הוא משתדל להוציאה לפעולה. הדון־קישוטים אינם רואים כלל את התרום הרובצת בין המחשבה והפעולה. בבני נשרים אין להם חפץ וצורך. רצונם העז ושאיפתם הנמרצה הם לבד מנשרים לפניהם את כל התהומות העמוקות שעל דרכם. וכנבור המעצורים כן יחוק רצונם. „כי ככל אשר ינדלו המוראים וככל אשר ירבו החתהתים, כן יפויץ כחי וכן תלהט נפשי וכן תפעמני גבורתי להעפיל ולצאת לקראת פחד המות” (דברי דון־קישוט). דון־קישוט עוזב את ביתו השקט ואת כפרו השלו ויצא לדרך־נודדים קשה המלאה התחתי טות ואף פעם לא עלה על דעתו לשוב אל „סיר הבשר ואל הבצלים”. כח שמיר מושך אותו קדימה והוא שמעודדה במלהמתיו ובמסלותיו. פניו של דון־קישוט הנם לפעמים עצובים, אבל מצב רוחו בהיר וצלול תמיד. וכח שמיר זה השוכן בקרב לבו של דון־קישוט הוא

(1) רוב הכתובים הסוככים כאן לקוחים מתרגומו של ביאליק, דון קישוטי, תוצאת תורגמן, שיצא ממנו לפי שעת רק הספר הראשון.

השאיפה הנצחית לגדולות החיה בלב אנשי-המעלה. „כי האיש אשר לא ישא נפשו לגדולות נקלה הוא ונקלה יהי עד עולם”-אמר דון-קישוט הלסנשי. השאיפה לגדולות היא שעמדה לה לאנושיות בדרך התפתחותה הקשה. בכח השאיפה לגדולות הלך הפרא ללמוד דעת, עזב האדם את משכנות מבטחי ונרד למרחקים, נלה ארצות חדשות וחיים חדשים והעשיר את התרבות האנושית. השאיפה לגדולות היא הכוב הנצחי המאיר לאנושיות ולכל יחד את הדרך לעתיד יותר טוב ומקרבים אל אותו העתיד. ואלה היחידים הגדולים שהניעו לאושר אמתי ונעשו אדונים לחיים האם לא השאיפה העזה לגדולות היא שהביאה אותם למרום אִיטרם? אכן רבים המכשולים הגדולים, ורע מזה הקטנים, בדרך השיאף לגדולות, ואולם לדון-קישוט יש כשרון מיוחד שלא לראות כלל את הקטנות הממשית הנפגשת על דרכו. וכשרון זה מציל אותו מיאוש. כמו שיש עינים קצרי-ראות ומרחיקי-ראות, כן יש עינים מחטטות בקטנות ועינים הרואות רק את הגדולות ואת הנשגבות ואינן רואות את הקטנות ואת הזעירות. דון-קישוט הוא מרחיקי-הראות ומגדילי-הראות. בשאיפתו לגדולות הוא מגדיל גם את המעצורים הקטנים והמקרים הפעוטים. הוא עצמו בורא את מטרתו ובורא גם את המעצורים, מפני שהוא אדון לעצמו ולכל החיים הסובבים אותו. הדון-קישוטים אינם מקבלים על עצמם את מרות החיים הממשיים ואינם חפצים להשתעבד להכרח ההגיוני. רגש החופש מקנן עמוק בלב האביר הנודד, והוא משחרר גם חוטאים ופושעים ידועים ומתיר אסורים רק מאהבתו הגדולה לחופש: „כי לחופש ברא אלהים את האדם וחפשי יהיה” (שם). בכח דמיונו הלוהט בורא לו דון-קישוט מציאות חדשה ועולם חדש וחי בהם. שלילת המציאות הממשית ובריאת מציאות חדשה, מציאות דמיונית - הן מסמניהם של הדון-קישוטים. הם כאילו עומדים ומצוים על החיים, מפני שהם יוצרים הפשים. דון-קישוט בורא עולמות כרצונו, מהמציאות הריאלית הוא מקבל רק התעוררות ונחי. בעיניו אין הבדל בין עולם המעשה ועולם הדמיון. בעיניו הכל ממשי הוא. כל הספורים הנפלאים על האבירים האנדיים, והאבירים האנדיים עצמם, נחשבים בעיניו למעשים שהיו, לעובדות. ענקים שנהפכו בין רגע לסחנות-ירדה, קובע אנדי של גבור, שנתגלגל באן של גלבים ועוד גלגלים מעין זה אינם כלל מן הנמנעות בעיני דון-קישוט. הכל אפשרי והכל ריאלי. אין הוא מכיר בשום גבולי הזמן והיכולת. מובן מאליו, כי בשעה שהאדם אינו מתחשב כלל עם הממשיות ונועט בהגיון וביהוסים הקבועים של החיים על כרחו הוא בא לידי טעות. טעותיו של דון-קישוט מוכרהות הן מפני חוסר-ההתאמה שבין החיים החיצוניים והפיסתם עי דון-קישוט.

בעמקות נאונית נפלאה ציר סרוגטם את טעותיו של דון-קישוט. אנו קוראים את הספורים המשונים ואת המאורעות המוזרים ואין אנו יודעים על מה להשתומם

יתר, אם על דקות ההבנה הספיחולונית ועמקות החוש המדעי או על יפי הציור
 האמנותי. סרוונטס נותן לנו את האפשרות לראות איך מתהווית המעות הדוֹך־
 קישונית ואיך הולך ונארג בחלום שבהקיץ של בעל-החלומות הנדול.
 הגה עומדים על אחת הנכעות שני אנשים וסבימים לעבר אחד על חויון
 אחד. העינים המביטות דומות זו לזו בכח-הראות שלהן וגם העצם הנראה אחד
 הוא, ובכל זאת רואה האיש האחד בעצם הממשי – צבאות חיל, והשני רואה בו
 עדרי כבשים. מעות כזו אפשרית היא אצל כל אדם, אבל מה שבא אחר-כך – אינו
 אלא מחלקו של דוֹן-קישוט. נושא-הכלים שנשור-פנסא אין לו אלא מה שענינו
 רואות, אבל דוֹן-קישוט רואה את הכל סהרהור-לבו. תוך כדי ראייה נהפכת
 התרשמותו הריאלית לאנדה ולתעלולי-הדמיון. כן, למשל, לא הרחק מכפר מולדתו,
 בנליל מושבו ביום בהיר אחד בתוך שלוח נמורה מתראה אבק העולה מתחת רגלי
 העדרים. מיד נראה לדמיונו הלוהט של דוֹן-קישוט כי „תיטרות אבק עולים מקצה
 הארץ, וכי „שני מחנות צבאי הם ההולכים בבקעה. ובאותו המהירות המיוהדת רק
 לדמיון האנושי נשא רוחו של דוֹן-קישוט על ימים וארצות, תקופות ושנים והוא
 מחליט כי שני המחנות הצרים הם: האחד – של יושבי אהר האיים והשני –
 מאפריקה. בטוחו של דוֹן-קישוט אינה מתעוררת כלל השאלה הפשוטה: איך באו
 פתאום אצל כפר מולדתו מחנות זרים אלה מארצות רחוקות דרך הים הנדול? בכלל
 אין דוֹן-קישוט נהג לשאול שאלות ולהעמיק חקר. הוא מאמין בעולם חזיונותיו
 כילד תמים. „החכמים והנבונים“ ה„מנתחים“ את הפרח תחת להתענג עליו, ימצאו
 גם בטפוסו של דוֹן-קישוט. בין בזה שציר סרוונטס ובין בזה שנפגש בחיים, הרבה
 ענין מדעי וחומר פסיחולונוני. די רק להזכיר את ההלוציניציות של דוֹן-קישוט, את
 אופן מחשבתו ועוד, כדי שתתעורר במוח הרופא המחשבה על דבר טפוס חולני.
 אבל מחשבות אלו וחשדים אלה של „החכמים והנבונים“ אינם מורידים מן פיו
 הנם שי של דוֹן-קישוט ומערכו האנושי כלום. בין שהוא רואה באכסניה שבצדי
 הדרכים – סירת-רוזנים ובין שהוא שומע את קול פעמי הכבשים כקול, צהלת
 סוסים, רעם תופים והרועת הצוצרות – הוא נשאר תמיד אהר, יפה בתמימותו
 הנדולה ונשגב באהבתו הרבה לאדם ובמסירותו הנאמנה לחלום נפשו שהוא קורא
 לו „דולציניה“. אותה בת-אכרים שנהפכה בעיני דוֹן-קישוט לבת-רוזנים, לדולציניה
 היפה והיחידה בעולם, היא באמת סמל עמוק לחלומות הנפש ולנענועיה אצל כל
 אדם. גם כשעיני דוֹן-קישוט נפקחות לרנע והוא רואה את התהום הרבה של
 המטשיות הפתוחה תחתיו, אין הוא מתפעל ביותר והוא יודע כי יד „המכשף
 הנדולי באמצע, המכשף הנדולי, צרם ואויבם של הדוֹן-קישוטים, הוא לפרקים
 דמיונם הלוהט (בוה איז הדוֹן-קישוטים מודים), אבל על-פי רוב הוא – ההיים הממשיים.

ההורסים תמיד את בני-הרוח שלנו והמחללים את הימים בחלומותינו. ואמנם, "מכשף גדול" זה אָשם במסלותיו של דוֹן־קישוט. מסלותיו מרובות וגם יסוריו גדולים, אבל הוא נשאר תמיד בלתי־מנועה. בנאון הוא נושא את דגל האהבה לאדם. כאביר נודד נמור יעבור מארץ לארץ, מחקופה לתקופה ובכל מקום שיבוא שמה הוא נלחם עם הרע. כל חייו הם שאיפה אהת גדולה להתרומם מעל הממשות הנסה והמכאיבה ולקרב את ממשלת הצדק והטוב. הרע השולט בעולם אינו נוהן לו מנוח. במסבת דועיהעוים הפשוטים מצא החולם הגדול מרעע וסנור לבו נפתח. הוא נזכר בימים הקדמונים כאשר "שלום אמת שלט בארץ ואהבה ואחווה ורעות היו בין האדם ובין רעהו – ותמימים וישרי־דרך היו בני האדם ולבם לא ידע קנאה ותאוה. לא התנשא איש על רעהו ועין אדם לא צרה בחברו – ומאווי האדם, אהבתו ונענעויו אף הם לבשו מלים פשוטות ותמימות, כתומת רחשי הלב אשר הולידו אותם. גם את השקר לא ידע האדם עוד ולא השיגו התרמית והחנופה את נכול האמת והתום – ועת הנה באו ימים אחרים, ימים רעים מאד. התאוה והקנאה הרימו ראש והרשע יתהלך בקומה זקופה. ומיום ליום הולכת ורבה רעת האדם והתועבה תפרוץ בכל נבולותיו. אין אמת ואין משפט ואין צדק ואין תום ומישרים בארץ". כך יתאונן התמים הגדול בהתעטף עליו נפשו. בקראנו משא נפלא זה תתעורר בנו מאליה השאלה: מתי נאמרו דברים ימים וטנים אלה? האם אינם נאמנים ונכונים גם בימינו, והאם לא היו נכונים ונאמנים גם בימי נביאי ישראל וחזי הדוד הרחוקה? אכן, נצחיים הם הדברים העצובים ונצחי הוא אומנם, כי רגשות הצדק והיופי שבנפש האדם נצחיים גם הם. למצבי־נפש כזה נוהגים לקרוא אידיאליות. דוֹן־קישוט הגדו, באמת, אידיאליסטן קיצוני וקנאי. וככל קנאי אין הוא יכול לשבת בשלחה בעולמנו הריאלי. מסלותיו המרובות באות לא רק מפני נלנולי המאורעות כי אם בסבת האידיאליות הקיצונית. דוֹן־קישוט הולך תמיד בכח תביעת נפשו הגדולה וחפין לכבוש את החיים בכחו זה. אבל החיים הם "עקומה גדולה" ואין לכבשם בהשתערות ישרה. מצבו של דוֹן־קישוט בחיים דומה למצבו של כל נביא צדק, הכא אל החיים הממשיים בשם דרישותיו הנפשיות הרמות. ואולם הדרישה האידיאלית לחוד, והתנאים הריאליים לחוד. היש להתפלג על מה שהדוֹן־קישוטים מוכים ופצועים ונעצנים לפעמים קרובות גם סנוהכים? "משונע איש הרוח", דוֹן־קישוט נראה בעיני דבים כמשונע. אותה הסביבה הבויה של הנלב הכפרי, הכומר, הפונדקאי ועוד, רואים רק את הזרות שבמעשי דוֹן־קישוט, אבל אינם רואים את גדולתו. רק מנשו־פנסא הפשפן, שקורבתו לאדונו העלתה קצת את רוחו, יודע, כי אדונו, הוא האיש הנכון בכל רגע גם למלכה וגם למהלומות כאחד. היום הוא אומלל שבאומללים ומחר – והנה שתיים שלש עשרות מלכים בידו, מתת־חסד לנושא כליו. ואמנם זו היא מנת חלקם של

כל הדוֹן־קישוּטִים שבתוך האנושיות. תקיפות שלמות עוברות והדוֹן־קישוּטִים הנם „אומללים שבאומללים” מפני היר החזקה של המציאות המעיקה. אך פתאום מגיע היום וחלומותיו של דוֹן־קישוּט מתחילים להתקיים ואנו רואים אותו הולך בראש המון גדול של סנשים־פנסים לקראת הגדולות והמזכות, שראה בעיני רוחו, ושימסור לנושאי־כליו, כי דוֹן־קישוּט עצמו אינו חושב לעולם על־דבר שבה, לא בעולם הזה ולא בעולם הבא. את הכל הוא עושה רק לשמה, לשמה של אהובת נפשו. הוא לא רק שונא־בצע, כי גם דאוג לא ידאג כלל לצרכי־הגוף, רואים אנו אותו כראות נודד, הלך. מה לו מה ומה לו מה? בארץ זו המלאה שקרים ורמיה הנהו אחד המאמינים התמימים. מאמין הוא בספריו כבספרי־קודש ומאמין לכל אדם, אפילו לסוכנתו ולכומר הרמאים. תם הוא כילד ותמים כאחד הצדיקים. בשעה שהוא נמצא ביער הגדול המלא פחדים ורחשי לילה („דוֹן־קישוּט”, ספר ג', פרק ו') – כמה יפה היא ישיבתו של החולם הגדול לצד נושא־כליו הפשטן והערום כאחד! בליל פחדים זה מספר סנש־פנסא חריצ־ליסמן אנדה לדוֹן־קישוּט החולם, כמו שמספר גדול לקסן. ביער־ההיים הסבוך יש לילות־זועה כאלה שדוֹן־קישוּט נהפך לילד עזוב וחרד, והוא, בעל האנדה והאנדה החיה עצמה, משה אזנו לספורי הריאליסטים. אבל שעת הולשה זו אינה נמשכת הרבה. יבקע השחר ודוֹן־קישוּט יצא שוב לפעלו, ונושא־כליו – אחריו. לפעמים ילוהו לא רק נושאי־כלים אחד. כי אם המון רב של מאמינים והולכי דרכו. בשאיפותיו לגדולות לא תמיד בודד הוא דוֹן־קישוּט. עם כל הגחוך הרב שבמצבו ועם כל ה„שגעון” הנראה לעין, ישנו כנראה איזה קסם־פלא בחיי דוֹן־קישוּט, חוהר־נפשו המלאה עצב יצודד את לב האנשים. הן לפלא יראה הדבר, כי אכר ערום, שחוש המציאות אינו עוזבו אף לרנע, נלוה על ה„אביר הגודדי”, המרהף תמיד בעולם של דמיון והזיות. סנש־פנסא אינו מאמין הרבה בשכר המוכמח לו ומכיר היטב גם את הזיתיו של אדונו – ובכל זאת הוא הולך אחריו, נושא חרפות ובוז, מתענה בנדודים ובפחדים ואת דוֹן־קישוּט אינו עוזבו. יש, כנראה, בדוֹן־קישוּטיות איזה כח טמיר הקונה את לבות האנשים הפשוטים, גם אם ריאליסטים שכריאליסטים הם. בחיי האנושיות ישנם רגעים שהדוֹן־קישוּט מאצילים מרוחם הכבירה על האנשים הפעוטים סביבם – ואלה עוזבים את בתיהם ובני בתיהם, מניחים את להם־חוקם ואת שלות־חיהם ויוצאים אחרי החולם הגדול לדרך קשה־לקראת האי שבר־סיון. זה האי, שדוֹן־קישוּט מבטיח לנושאי־כליו, מושך תמיד את לבות המעולים שבבני האדם ומעורר בהם שאיפות ונענועים חזקים. היש אשר תתמלא תקותם וחלומם יבוא? כשהשעה רצויה והדור זוכה יש שדוֹן־קישוּט מביא את ההולכים אחריו לאי המקווה ומאשרם, כמו שעלה לו לסנש־פנסא להיות זמן מועט לראשי־האזרחים כאחד האיים. אבל דוֹן־קישוּט

עצמו אינו עובר לעולם את הירדן ואינו בא לעולם אל ארץ הסגולה. ה"אי הרחוק" עושה אותו רק לנר ולנודד עלי אדמות.

סרוונטס מספר, כי בשעה שדון-קישוט שב מגדודיו לכפרו ראה שני ילדים נצים ושטע את האחד אומר: „איננה עמך, ולעולם לא תראה אותה". השומע אתה, סנשו?" קורא דון-קישוט: „לעולם לא תראה אותה". מלים אלו שנאמרו על-ידי הילדים בדבר כליבת-צפרים, נראים לו לדון-קישוט כדברי-נבואה על „דולציניה" שלו, שאיפת-חיוו וחלום נפשו. והלא קמה הנבואה! דון-קישוט לא זכה לראות את שכינת נפשו. תחת להביא סדות וישע לעולם, הוא נופל עצמו בשבן „ידידיו הכפריים מהליטים-על-פי סרוונטס-". להציל את דון-קישוט מסכנת-גדודיו זמביאים אותו בערמה לתוך כלוב-עין, כדי להשיבו על ערמת-תבן לכפרו שממנו יצא לגדודיו הגדולים. וכה נפל החולם הגדול לתוך הכלוב הצר של המטשיות הגסה. צמד-בקר סוביל אותו וה"גלב" וה"כומר" הם שוביו. ונפלא הדבר: עם כל מצבו המנוחק עד מאד של האביר האומלל בשעה שהביאו אותו הביתה על ערמת-תבן - איש לא צחק. סרוונטס מספר, כי הנשים בנו. לא צהוק עורר דון-קישוט השבן, כי אם בכי. כידוע, התעורר שוב דון-קישוט וברח ממסכתו השוממה. שוב תקפו עליו מלחמותיו ומאורעותיו הסבוכים עד שנוצח לזמן רב. לא על-ידי כובד המלחמה ולא על-ידי החיים נוצח דון-קישוט, כי אם על-ידי האסור שאסרו עליו להביא סדות ונאולה לסובלים. בימי שנה שלמה שומה היתה על דון-קישוט הלמנשי להסיר דעתו מן הרע שבעולם, מן העלבון והצער שבחיים, להסתלק משאיסותיו ולשבת בשלום בביתו. כך יצא גורדינו אחרי שנפל תחת מהלומות הגלב שהתחפש לאביר. ידוע ידע גלב גם זה במה לנצח את האביר העדין. הוא שלל ממנו את מטרת-חיוו ותוכן-חיוו. דון-קישוט נופל על ערש-דווי שממנו לא יקום. כי איכה יחיה דון-קישוט בלי דון-קישוטיותו ואיכה ישלו זה השואף אל הגדולות בכפר השומם ובמסכת „ידידיו הנסים. שיבתו לחיים הריאליים, שיבת בינתו אליו הן משר קשה בחיי האביר. „דון-קישוט הגעלה והעדין נו ואתו בן-האדם שהיה נקרא בשמו נוע לעינינו. לא „דון-קישוט" מת, כי אם איזה אלונזו אומלל. בשכבו על ערש-דווי מתודה האביר הלמנשי ואומר: „הייתי דון-קישוט הלמנשי ועתה אני שוב אלונזו קויקסנה הטוב".

בחושו הנאוני הרניש סרוונטס כי „דון-קישוט" אינו יכול למות מסני שטפוס אנושי זה הוא בן אל-מות. ומשום זה מת נכורו רק באותה השעה שחדל להיות דון-קישוט ונהפך לאיזה „אלונזו הטוב". תמונה זו של הסתלקות דון-קישוט והוסעת אדם ששום במקומו כלאה כל כך הרבה „אמת ומשל" כאחד, טבעיות וסמליה. ושוב אנו רואים עד כמה גדולה היא לסעמים השפעחם של הדון-קישוטים על

האנשים שעמדו בקרבם וידעו את נפשם הנעלה. נושא-כליו של דון-קישוט מציע לסניז שוב את שרותו בצאתו לטולה, ללקות למענו ולחפש את „דולציניה“ עד שתקצא. קשה עליו הפרידה מאדונו. אבל האכר הפשוט לא שם את לבו כי הוא מדבר כבר עם איהו אלונזו קויקסנה, ולא עם „האביר העדין והנעלה“. דון-קישוט נעלם, כדי להגלות שוב בעת אחרת ובמסכה אחרת בשעה יתר רצויה. הוא יצא שוב לנדודיו הגדולים בארץ „אביר נודד“ של האנטושיות, כאגדת-קסם יפה.

II. האגדה על מטה-הקסמים.

רבוא רבבות ספרים נכתבו עליה. אלפי אנשים הקדישו את הייהם לחקירתה ולהבנתה וכמשך שלש מאות שנה עומדים האנשים, מתענים ומתפלאים עליה. בתי-עקד גדולים וכתבי-עת מיוחדים הנוגעים באותה אנדה ישנם כבר לרוב, ובכל זאת עד היום הזה נשארה החידה בלי פתרון. צעיף של כשפים מכסה על היו ויצירתו של אותו הקוסם הפלאי הנקרא ויליאם שעקספיר. הויץ מיצירותיו, שנדפסו לא על ידו ושלא נשארו בכתב יד, יש לנו רק קטעי ידיעות סתמיות ונירות אחרים הנוגעים בו, אם מעט ואם הרבה. עד כמה אנדי הוא שקספיר יש לראות על-פי אחת הסברות, שנולדה בסוף מאתי-השנים שעברה, כי שקספיר לא היה ולא נברא, אלא משל היה. דעת-הכמים זו חשבה את השר המלומד ביקון למחברן של יצירות שקספיר הנאוניות. המחלוקת הספרותית שנתעוררה בענין זה לא בררה כלום, ופני האגדה הנפלאה לא השתנו. סוף-סוף לא שמו של אותו יוצר גאוני הוא העיקר, כי אם עצם יצירתו, שלא סג מעמה ולא סר קסמה עד היום הזה. באמתו של דבר, אין הידיעות המרובות של ביקון מסבירות לנו כלום ביצירה השקספירית ואין אנו יכולים כלל למחות מזכרונו את הפרטים המעטים הנוגעים לקוסם הגאוני שקספיר. מעל כל במה שעליה עולות דרמותיו, מעל ראשו של כל קורא שקספיר, בכל מקום ובכל זמן, במשך שלש מאות שנה מירשהוא ממיר ונעלם ספר את האגדה: באחת העירות הקטנות של אנגליה הישנה, בסטריטספורד השקמה, היה היה בסוף ימי הבינים נחרי-חזירים ונכר אכרים. ויגדל הנער ללא תורה וללא דרך-ארץ בין יתר בני האכרים השופי-השת והיה צד ציד ביערות זרים והיה מוכה על זה בשומים. ויתחבר הנער עם שונים וישך דרכו. באחד הימים עזב האיש את עיירתו ויבוא לונדונה. שם מכר את מוטו שרכב עליו בדרך אל העיר ויצא להפש לו מהיה. בקרב הימים נשכר לבעל-ארוחת ויהי לעגלוק-משרת, אשר יוליך את האוזהתים אל התיאטרון, הולך והשב. ויעש האיש היל במשרתו ויצאו לו שם בתור עגלון תיאטרוני, ועוררו נדעו בשם „נערי שקספיר“. אדונו, בעל הארוחת, היה באריכוזש, המשחק

הירדוע של אותה התקופה. נתקנא האיש שקספיר במשחקים על הבמה ובקש להיות כמוהם, אבל אלהים לא חננו כשרון גדול של משחק ועל כרחו הסתפק בתפקידים קטנים, לא-חשובים. תחת זה התחיל לכתוב דרמות, והדרמות היו עולות על הבמה ומצאו חן בעיני רואיהן. הגה פלא: זה האיש, שהיה אתמול עהר לפסים, ושלוש-ציד-נגב, נעשה לנאון עולמי. שקספיר, שהיה בעיני הצבור האנגלי של אותה התקופה, ככל משחק על הבימה – גרוע מצועני ובריון, מתחיל לראות בעיני רוחו מלכים ובני מלכים בקומם לרשת כסאות וארצות ובהאבקם זה עם זה ועם פנעי הגורל. יתר על כן, אותו בן-אכרים מסטריטפורד התחיל רואה בעיני-נשר את מערכי-לב אנוש. נפשו חדרה לתוך מעמקי הצער האנושי של אב שכול ונעלב («המלך-ליר») ושל בן נאמן החב חובת-נקמה להורני-אביו («המלח»), של הנאהבים הנספרים בחזקת היד («רומיאו ודוליסה») ושל אוהב הממית את אוהבת לבו מרוב אהבתו אותה («אופילה»). הוא ראה את השקב והתרמית השוררים בעולם והציץ מתחת לסנור לבם של הנעלבים עלבון קשה («קוריוולן», «טימון האתונני», ועוד). אכזריותו של האדם באלפי גוניה ונלווייה, תמימות הגפוש וחלולה, נענעי האדם ויאושו, היהוסים המסובכים והמשונים בין היחיד והרכים, רנשי אומן ופעשי בניה ועוד רבבות תגודות ותנועות שבלב האדם ושכחי העולם – את הכל ראה שקספיר ועל הכל ספר לנו באמנות נאונית. אבוקת היצירה שלו האירה את המדרונות ואת התהומות של נפש האדם בכלל וגם את המשעולים והמתכואים המיוחדים שבנפש האשה. כל טפוס שלו הוא מנלת-חיים. רוחו חכביר ברא את האישיות המוצקה והאכזרית של לדיי מקבט והוא הוא שכרא גם את הגפוש הזכה והמהורה של אופילה. אשת החשק קליאופטרה מצד אחד ויונת-התום מירנדה מצד אחר – כמה עשירה היתה נפשו היוצרת של אותו קוסם פלא! לא כצלמו וכדמותו הסוביקטיבית עשה את האנשים, יצירי רוחו, כי אם כצלם האדם החי, כצלם בן האדם הנצחי והעולמי. כמו במים הזכים, מי המעין המרה, כן רואים אנו בכל דור דור את השתקפות נפשונו בנבוריו השונים. מי שחפץ לדעת את אנגליה של המאה השש-עשרה ימצא אצל שקספיר הרבה אורות נאוניות של המסכה ושל התקופה, אבל כל זה בא אצלו כלאחר-יד, כמעט שלא במתכוין. בקוריוולן הרומאי ובטימון האתונני, בקליאופטרה המצרית ובלדיי מקבט האנגלית, באנמוניה האיטלקי ובשילוק היהודי ועוד – בכלם חשובה לא לאומיותם כי אם אנושיותם, אף על פי שכל טפוס ומפוס הנהו אמתי וחיוני וכל סמניו המיוחדים נתונים בו. כשרונו הנאוני של שקספיר לבוא למקומו של כל אדם בן איזה אומה שיהיה ולהכין כל התכונות השונות והמרוכבות של בני האדם – כשרון זה הוא אחד מפלאי-הרחה הגדולים ביותר. אופילה שלו («איתאל הכושי») הוא מאיר טפוסים בעו רגשותיו, בחום סוגו וברתיחת דמו אבל

המקרה שקרה לו הוא אנושי כללי, כי לב האדם אינו נכדל מחבירו בצבע-העור. כל הלכות נעשו מא-הניכשרי אחד המתכוון מכאב ושותת דם מסצע-יצער. ב. רומיאנו ודזוליסה' אנו רואים אה אש המאווים רוי האור של בני-הדרום, אבל גם פה האנושיות הרבה והעולמיות המקיפה מרובות על הלאומיות והיחידות. אחרי המשורר הנעלם של „שיר השירים" לא עלה עוד בידי שום איש חוץ משקספיר להראות לנו בעמקות כל-כך נפלאה ובאמתיות כל-כך ברורה, כי „עזה כמות אהבה, קשה כשאל קנאה". ההיתה נפשו של שקספיר עצמו חולת-אהבה, הידע לנו את אשר הנעזעים – מי יודע? יודעים אנו, כי היה נוסע לשעמים קרובות לביתו, לאשתו בת-הכפר הגסה. ועוד אנו יודעים כי בשעה שברא את יצירותיו הנאוניות, את „המלס" שלו ואת „מקביט" שלו ואת שאר ילדיר-הקסמים שלו, היה שקספיר חושב תמיד על רכושו והונגו, את יצירותיו לא שכלל ולא עבד, כי לא דאג להן כלל. אפילו כתב-יד אחד לא השאיר לנו. נגד זה יש לנו כתב-בקשה, שערך אל אחד מבתי-הדין, לגבות איזה סכום מעוט של רבית שאיזה אביון כטריטפורדי חייב לו. בספרים שיצאו באותו הזמן אין איש מזכיר את שמו של שקספיר, אבל אנו מוצאים את שמו באיזה כתב-אשמה אופיצילי המאשים אותו בלקיחת רבית גדולה. ואדם זה בורא את הטפוס הנאוני של המלוה ברבית, היהודי שילוק! על-פי הרושם הראשון יש לחשוב, וכן חושבים רבים, כי הרעיון היסודי של הדרמה הידועה הוא קסנווריה על היהודי המלוה-ברבית. אבל זוהי טעות-רבים. לא היהודי ולא המלוה ברבית בכלל נאשמים על-ידי שקספיר. כאמן אמתי ויוצר נאוני אין שקספיר בא להאשים או לחייב את מי שהוא. הוא מתאר את האדם ואת החיים כמו שהם. עין היוצר רואה את ההכרת הפנימי, הנעלם מעין כל אדם, שבמוב ושברע. וכמו שהשוהה במצולות יש שהוא מעלה בידו מרגלית יקרה ויש-חרם. כן גם שקספיר צולל בנכבי הנפש האנושית ומעלה משם גם מרגליות גם פנרי-חיים. בדרמה הנזכרת מופיע היהודי במקרה ושקספיר עומד לימין שילוק מפני שהוא עצמו, בעל הרכוש והשואף להון, הבין הבנה עמוקה את רגש הרכוש המקנן בלב הסוחר מוויניציה. באיזה אופן לא נעלם עלה לו לשקספיר לחדור לנפשו של היהודי שלא ידע אותו ולא דאג אותו מעולם, כי בשעתו לא היה אף יהודי אחד באנגליה. ובכל-זה – שילוק הוא יהודי טפוס בין בדבורו הרגשני, מסוג הדבור בשאלות ותשובות, ובין בצחוקו המלא סרקזמוס, בין במעמדו הדל ובאסונו ובין בשמחתו, שמחת הנקם. בין שאר הסוחרים הוויניציאניים אנו מכירים את היהודי על-פי יחוסו הרציני אל ההיים ועל-פי רגש הרכוש שלו. כל תנועה שלו וכל מעשה הן יהודיות (אחת היא אם טובות ואם רעות) ואין כל נבול לתמהוננו כאשר נזכר כי רק בחושו הנאוני הרגיש שקספיר את היהודי ורק במטה-הקסמים שבידו יכול היה לברוא טפוס חי כזה.

קשיות ערפו של שילוק ודרישתו, דרישת „יקוב הדין את ההר“, הבטול הנמור המורגש בדבורו על אנטוניה, אותו הבטול הידוע לנו אצל זקנינו בדברים על „הנוי“, יתסו למשרתו העצלן ומשפטו על מעשה בהו – כל זה מובן לנו וקרוב לנו, כאלו היה שקספיר חי אתנו. יתר על כן, באותה התקופה הסראית והאיזמה הביע שקספיר על-ידי שילוק מחאה כל כך גמרצה נגד מעני היהודים, שטעמה עמד בה עד היום. שילוק איננו כלל וכלל על-פי שקספיר חדל-אשים ובווי בעיני עצמו. שיחתו עם אנטוניה (מערכה I, מחזה 3) והמונולוג הידוע שלו, (מערכה III), מלאים הכרת ערך עצמו, רעל חודר והתול מר. המחזה השלישי של המערכה הראשונה, בשילוקי הוא כלו מעשה-החושב נפלא. במחזה זה התגלו רצון-הברזל של היהודי שילוק, תאות הגמול לעלבון-חיו, הרגשת הכח שלו ורגש-הנקמה העמוק בתור שלומים לקלוט וענתו. כל דבור ודבור של שילוק הוא כל כך אנושי וכל כך עברי, כל מעשה ותנועה של שאר הגפשות העושות הן כל כך נוצריות ויחד עם זה אנושיות – עד שתאורי שני הצדדים הם נצחיים. צפיה רחוקה כזו המרחפת על פני דורות שלמים ועמים שלמים יש למצוא גם בתמונת-היהודים של הציר הנאוני קמברנדט. כשאנו מביטים על תמונת-היהודים שלו, שנכתבו לפני ארבע מאות שנה, אנו מכירים גם בהן פתאום את זקננו היקר או את מכרנו הרב שבעיר ליטאית. נפלא הדבר, אבל כדאי לשים לב לזה, שבדרמה השקספירית יש לראות את ההבדל היסודי שיטנו עתה בימינו בין הסוחר היהודי הבינוני והסוחר הנוצרי הבינוני מערי ליטא ופולין. הרעיון היסודי של הדרמה הנתו עמוק מאד. זהו רעיון הנגוד בין שתי השקפות-עולם שונות, בין איש הידוע ומכיר את טיב הרכוש ובין קל-דעת ופזרן. גם שילוק, גם אנטוניה הם „סוחרים“, אבל בה בשעה שהאחד מתיחס לרכושו בכובד-ראש, השני מסור את רכושו לרוח. בדרמה של שקספיר כלם שואפים להון, גם היהודי גם הנוצרי, אבל רק היהודי יודע כהוגן את ערך הרכושו. אנטוניה נוכע לקחת את פורציה לו לאשה רק מפני שיש לה הרבה כסף; לורנצו, הנוגב את בת-שילוק אינו שוכח לנוגב גם את כספו; אבל שני איטלקים אלה הם מבלי עולם, המאבדים את כל אשר להם בקלות-דעת רבה. לא כן שילוק, משורר-הרכוש, שנעשה גם למשורר הנקם והשלומים. בווי ומכזה, עבר ושליט בעת אהת – כזה הוא שילוק. ושניות זו, החיה בלב כל יהודי עד היום הזה. שניות זו היתה מובנת לשקספיר. זה שהיה משכמו ומעלה נכזה על כל עמו ודורו היה נחשב או לעבר, כי המשחקים בעת ההיא היו נחשבים לעבדי הלורדים. כל קבוצה של משחקים היה שמו של איזה לורד קרוא עליה והיו אומרים „עבדי הלורד פלוני“ או „עבדי הלורד אלמני“. בתוך להקה זו של „עבדים“, שכל מעמדי החכרה התיחסו אליה בכבוד, חי שקספיר כבן-מלך שנשבה. ואולי בעובדה זו יש למצוא קצת סתרון לחידה המשונה.

שקוסם הפלאי והיוצר הנאוני היה כל כך בהול על תרכוש ועל חייהתושבים הפעוטים. הוא, שראה את הקמנות והכעור השולטים גם בחיי הנדולים, שידע את כל גלוייהחיים השונים בהבליהם ובנוולותם, שהרניש והכיר גם את היופי הנצחי ואת הקסם שבחיים – איך שב באחד הימים לעיירתו השוממה ולחייהתושבים הפעוטים והשלים עם כל זה? כמה משונה הדבר! דוקא בשעה שהגיע ביצירתו למרום המעלה, כאשר התאסף סביבו עולם מלא ויפה של יצירי רוחו, הסתלק פתאום שקספיר מכל קסמיו, עזב את היצירה האמנותית ואת התיאמרון ושב לאשתו הכפרית ולילדיו הגמים והתחיל להתעסק רק בעניני מסים ורביית. ככלי אין חסין בו זרק מלפניו את מטה-הקסמים שלו ויקח מקל-משען בידו כאחד התושבים המשעממים של עיירתו. אנו רואים אותו בסוף ימיו עובד שדהו, מסקל גנו ונומרהו, אבל את נד-היצירה הגפלא שברא בעצמו שכח לנמרי. והיה יושב וויליאם שקספיר בתחלת שנות הששים שבחיו במסבת איזה שכור בבית-היין שבעיירה ושניהם היו משוחחים ביניהם כחברים וידידים. וכאשר הגיע יום מותו של שקספיר לא הזכיר כלל בצואתו את יצירותיו, לא את המרנדיות ולא את הקומידיות, לא את השירים ולא את משחקי-הקסם, כי אם את השיללינגים שלו ואת כריו וכסתותיו. וימת האיש ויקבר בין שאר החנונים ונחרר-החזירים של עיר-מולדתו. עברו עשרות שנים רבות והנה התחיל פתאום רעיון אהד משונה להרגיז את האנשים והיה הרעיון הולך וחזק והגיע עד לידי הכרה ברורה ושלמת: הן קוסם נאוני היה האיש שקספיר, אחת הגפשות היותר עמוקות ונדולות שקמו לאנושיות! ומני אז מתחילה אנדת-הקסם ששמה „וויליאם שקספיר“ לצודד נפשות ולהאיר לאנושיות כלה.

הידע שקספיר עצמו את כחו העניקי ואשרו הרב? על-פי קלות-הדעת, שבה התיחס ליצירי רוחו, יש לחוש כי הוא לא ידע את ערכו הרב של מטה-הקסמים אשר בידו. אבל, מי יודע, אולי היתה בו אותה הפורנות קלת-הדעת של העשיר הנדול, שאינו חרד על דיגרו, בדעתו כי אין קין לאוצרותיו. אולי הרניש שקספיר בכח-היצירה הפלאי שלו והעניק מלא הפניו לאנושיות מרכושו הרוחני והגפשי – קשה לרדת לעומק דעתו של קוסם-פלא זה. אך בכל-זאת נראית ההשערה השניה כנכונה. שקספיר הרניש את כחו ועשרו הרוחני, אבל לא נתן דעתו עליהם. הוא היה שכור-יצירה ומוקסם בעצמו מעולם-הקסם שברא. הרנישה סתמית של אשור האנדי וכחו האנדי לא ססקה מעולם משקספיר ואת עקבותיה יש למצוא ביצירותיו המרובות וביחוד בשיריו. אבל, כאשר התחיל יומו לפנות ושקספיר הרניש את שליח-הערב הולכים ובאים, קמה לפניו תמונת-עצמו בכל זרה וחסנה. אז הכיר היוצר את עצמו, אבל יחד עם בואה של דעת-עצמו זו מתעוררת בו המחשבה לשבור את מטה-הקסמים שבידו ולהפרד מעולם יצירתו. לפני הוציאו לפועל מחשבתו זו הוא

כותב בפעם האחרונה משחק-קסם בשם, הסערי ונתן כפי הגבור הראשי את ברכת-הפרידה שלו. ב"סערי" אנו רואים את שקספיר בפעם הראשונה מדבר בערו, כי "הסערי" הוא אחת מיצירותיו הסוביקטיביות ביותר. הוא בעצמו קורא ל"סערי" משחק-קסם, אבל ביצירה זו התיחדו החיוניות המפליאה ודקת הארג של טובי הדמותיו ועסקת הרגש ותהומיות הצער של בחירות פרנדריותיו. ביצירתו זו האחרונה התגלו כל הקסם וכל היופי שעמדו תמיד לשמישו. בספרו לנו על אנדת-חייו ברא שקספיר את היסוד באגדת על האדם היוצר. אנדה זו בתור יצירה ספרותית מלאה קסמי יער וריח שדה. בה שומעים אנו את רחש פעמיהם של נמדירה-ליל ושעירייה-עמקים ועליה מרחפים הצלילים הסודיים של מנגינת היצירה העולמית. הצורה המרכזית שבמשחק-הקסם הוא פרוספירו, זה שהיה דוכס במילן ואבדה לו ממשלתו הארצית ועתה הוא מולך ברוחו הכביר ובקסמי נפשו על כל היופי והנשגב שבעולם. ספינתו של פרוספירו - מכפר שקספיר - נטרפה בלב ים ויד הגורל הביאה אותו לאי שומם ובודד. והנה על אי זה מתגלה פתאום אצל פרוספירו כח-קסמים, שבו הוא מצוה על כל הטבע. ומהו הדוכס פרוספירו נגד יוצרי-הפלאים פרוספירו? במקום כבדת ארץ קטנה והמוץ עבדים בוויים יש לו לפרוספירו עתה עולם מלא של עושי רצונו. עוזרו הראשי המשועבד לו הוא המלאך העדין אריאל. בתמונת אריאל חאר שקספיר את נפש האדם היוצרת. ולשם תאור זה לא השך שקספיר צבעי-קסם וצלילי-פלא. כל הנועה והנועה של אריאל אומרת שירה וכלו מלא נמישות ועדין. הוא הוא המנצח על מנגינות הרום ועל מקהלות בנות-הגלים ואור עיני הבהירות מאיר לעולם הגדול. הוא מכבד את פרוספירו וממלא רצונו, אבל בכל-זה היתה בו השאיפה להירות והוא מזכיר לפעמים קרובות את ההבטחה שהבטיח לו פרוספירו לשחררו. בהזכרות אלו על השחרור המקווה אנו שומעים את הדי הגענועים של נפש האדם המתלבטת בכתלי הממשיות הארצית ושואפת למקורה. אריאל כמה לחוש, אבל כל זמן שפרוספירו עודנו חסין ליצור ולברוא, אריאל הוא עוזרו הנאמן. בעזרתו מחולל פרוספירו סופות ומער, מעורר רעם וברקים, מכה גלים בים ומשרף ספינות. בכח האמנות היוצרת מאקף פרוספירו את הנימפות ואת שעירייה-ההרים, את בנות-הגלים ואת בני האדם. על-פי הנספח ידו אומרים השמים שירה ולמוצא שפתיו יחכה הפרא קליבן, זה הסמל החי של האנושיות מסוטמטת הלב והמוח השקופה בסראות ונסות. פרוספירו שעבד את קליבן הפרא, אבל יחד עם זה נתן לו את כח הדבור ועורר בקרבו את ההכרה האלהית. קשה לצייר מה היה נוש אנושי פרא זה לולא התגלה באי השומם הקוסם הגאוני פרוספירו. בפראותו אין קליבן חסין לקבל עליו את מרות החכמה העליונה והיופי הנצחי והוא עומד למרוד בהן. כעבד בזוי שאין לו כלום משלו הוא יודע רק לקלל את אדונו ורכו. הוא אומר: למדפאי

לדבר. אשתמש בכח הדבור שלי כדי לקללך". והוא מקלל: "יחולו נא על ראש פרוספירו כל יסורי הרעל שהשמש סופג מן הבצות, מן האנמים ומן הרקבנות ובאו בעצמותיו כשחפת: כדי להשתחרר משלטון היופי והקסמים כורע קליבן ברך לפני משרת-המרזח השכור, שהגלים זרקוהו אל האי, ואמר לו: "אני אראך כל שעל אדמה המתציא צמח על האי. את כפות הנליך אשק: היה לי אלו! בצורתו של קליבן, המעורר גועל-נפש בפראותו, נתן לנו שקספיר את הקריקטורה היותר נוראה של האדם. בכל קו וקו עגל פרא זה אנו שומעים את ההתול המר ואת הבח הרב שהגה. היצר הגאוני לחברת האנשים הנסים, המחליסים בכל יום את יראתם ונכונים לכרוע ברך לפני כל שכור שקרן ולבקשו: "היה לי אלו! פרוספירו הגעלה וקסמיריצירתו שנואים עליהם, את מרות היופי והטוב אינם חפצים לקבל עליהם – ובכן מה יעשה בתוכם פרוספירו-שקספיר? סוף-סוף הלא הם הגם אדוני האי, אי החיים, והשקספירים הבדדים והמעטים הגם רק אורחים, אורחים לא-מצויים פה עלי אדמת הקליבנים, ולו שמענו כפי שקספיר דברי יאוש מר לא היינו מתפלאים אף מעט. אך שקספיר אינו מוחה כלל. כמעט בשוויון-רוח נמור הוא עוזב את חברת האנשים, שהעניק להם מטובו. פרוספירו אינו אלא עצב. בתונה הרישית הוא מלוה את יום היצירה שלו הדולך ופונה. בתחלת "השעה הששית" (בן חמשים ושלוש היה אז שקספיר), כאשר נתמלאו כל מאווי פרוספירו, באמצע החגיגה הגדולה ובלוית סנגינת הפלאים של שמירום, אומר פרוספירו-שקספיר:

בָּא תִקַּץ לִחְנֵי! אֱלֹהֵי הַמִּסְתַּחֲקִים שְׂרָאִיתָם הַגָּם רַק רִחוּחַת.
הִנֵּה נִעְלַמְו כְּבָר, כִּי שָׁבוּ אֵל עַל וּבְחַלְלֵי הָעוֹלָם הַזֶּה נְפִיצוּ שׁוֹב.
הָאֵמִינָה! יָבֵא יוֹם וְכִמּוּ חַיּוֹנוֹת אֱלֹהֵי הַנְּפִלְאִים יִגְוּוּ, נִעְלַמְו
בְּמִירוֹת הָרוֹנִינִים, הַיְכָלֵי הָאָרֶץ, רֵאשִׁיָּהֶם אֵל עֲבִים יִשְׁנִי,
וְגַם פְּדוּר עֲנָקֵי וְהֵזוּ הָאָרֶץ שְׂמַתְתָּת הַנְּלִינִינִים הַיָּא חֶלֶף תַּחֲלֶף
וְכָל הַנְּמָצָא עֲלֶיהָ כִּלֵּי הַשָּׂאִיר וְכָר בְּחֵלּוֹם נְעוֹף.
וְגַם אֲנִי עֲצַמְנו הַנְּנוּ כִּנֵּי אוֹתוֹ הָאָרֶץ,
שְׂמַמְנו הַחֲלָמוֹת נְאָרִינִים,
וּכְיָמֵי חַיֵּינוּ הַמְּעַטִּים שְׁנַת חֲלּוֹם יִסּוּבְכוּנוּ."

(הסער", מערכה IV.)

בהרהורי-עצב אלה של פרוספירו אנו שומעים את הדן של מחשבות-הערב. אצל כל אדם וגם אצל היוצר. כי מה בצע בעולמ-קסמיו אם הכל הוא רק חלום עוברו אם כנפי הכליון מרהשות על הכל – למה ולמי יעמול היוצר? האין טוב לו לאדם לסור הצדה, לקפל מליתו, לשים את צוורו על שכמו ולשוב לחייו הפסיביים ל"חיים הקטנים" ה"little life" כמו שאומר שקספיר? על שאלה זו עונה שקספיר בחיוב. הוא עולה על סוסו ויוצא לסטריטפורד שלו, ל"חייו הקטנים".

אבל לפני הסתלקו מעולס-קסמיו נסרד שקספיר-פרוספירו מיציר-רוחו וילידי דמיונו
 נברכת הפרידה וקולו של הקוסם הנדול בפעם האחרונה לפני האלמו מלא
 עז ועצמה. בכל דבור דבור שלו אנו שומעים את קול המצוה על החיים וכל אטרה
 שלו מצלצלת כקולו של נגיד ושר-חיים. ברכת-פרידה זו של היוצר הנדול בצארה
 מהעולמות שברא היא אחת השירות היותר נפלאות של הספרות העולמית. יופי אנרי
 יצער עלין מרחפים על פני כל שירת „האזיני” זו של שקספיר. הגה היא:

שִׁעְזוּ הַרוּחוֹת, רוּחוֹת הַנְּבֻעוֹת, שְׁלֵיחֵי-הַנְּחָלִים וְשִׁעְרֵי הַעֲמֻקִּים,
 וְגַם אַתֶּן הַדּוֹלְקוֹת בְּצִצְדֵימָם לֹא-יִנְרָאִים אַחֲרַי שֶׁר הַמַּיִם.¹
 וּבִרְחוֹת וּפְתַח־מַקּוֹת מִמֶּנּוּ בְּשׁוּבוֹ-הָאֲזִינוּ נָא.
 וְאַתֶּם הַקְּטָנִים, נְשִׂי-הַלֵּיל, הַמַּחֲלִילִים וְסוֹבְבִים לְאוֹר הַלְּבָנָה
 וְנוֹבְלִים מִעֲגָלִים עַל דְּשֵׁא הָאָחוּ שְׂמִמְנוּ לֹא יִשְׁעֵם הַצֹּאן,
 הַשְּׂמָחִים וְצוּהֵלִים לְקִרְאֵת צְלִילֵי-הַעֶרֶב בְּרִדְתָּם מִן הַמַּהְדָּל -
 הַקְּשִׁיבוּ נָא כְּלַכֶּם.
 אַתֶּם-אֲשֶׁר בְּעֶזְרְהֶכֶם הִקְדַּרְתִּי בְּעֵבִים שְׂמֵשׂ-צִהְרֵימָם,
 עֹרְרֵי סוּפּוֹת וְסַעַר, הַתְּרַדְתִּי גַלֵּי יָם
 וְהִנְכִּי הַתְּהוֹמוֹת הַיְּרוּקִים הוֹצֵאתִי מִנְּיֻנוֹת־אֵל,
 אַתֶּם-שֶׁבְשִׁלְיֹהוּתְכֶם נָתַתִּי אֵשׁ לְרַעַם,
 קַבְּעֵתִי עֵנָיִם, נִדְעֵתִי אוֹנִים וְאַתֶּשׁ אַרְזִים וּבְרוּשִׁים,
 קִבְּרִים נִפְתַּחוּ בְּסִקְרֵתִי וּבְמַצּוֹת־יָפִי קָמוּ מַתִּים עַל רִגְלֵיהֶם
 נִחְיוּ בְּאִמְרֵתִי וּבְדַבַּר אֱמֻנֹתִי - שְׂמַעוּ-נָא:
 מִקְּלָכֶם, מִכָּל הַקָּסֵם הַרֵב הַזֶּה הִנְנִי נִפְרָר עֲתָה.
 תְּבוֹא־נָא מִנְּיֻנֵי-הַיְּהוּדִים וְחַתִּיר אֵת כְּבֹלֵי הַרוּחוֹת
 וְחַשְׂמַח הַפַּעַם אֵת סוּפָה שֶׁל אֲנֵרֵת־הַקָּסֵם.
 שְׁבִר אֲשֶׁבֶר אֵת מַפְי, מִפְּהֵי-הַקָּסְמִים,
 עֲמַקְ-עַמֶּק בְּאֶדְמָה אֶקְבְּרֶהוּ, וְגַם אֵת סִפְרִי,
 סִפְר הַנַּחֲשׁ, אֲשֶׁלִּיד לְחַהוֹמוֹת, יִצְלַל בְּעוֹפְרֵת.

(„הסער”, מערכה V.)

אחרי שירת-פרידה זו מקפל פרוספירו את מלית-היצירה שלו ולובש שוב
 את בגדיו הקודמים, בנדי הדוכס המילני, הארצי, ובוה הוא נומר את חייה-היצירה
 שלו. וגם שקספיר לבש את בנדי-החול שלו אהרי „הסער”. מני אז אין אנו שומעים את
 קולו, כאלו סר ממנו רוח הקסם. דממה עמוקה קמה באי, אי-היצירה של פרוספירר
 שקספיר, ורק ככלות הבל, כאשר נעלמו רוחות-הפלא ופרוספירו שב להיות מלך-
 אביון, אנו שומעים ברעד לב את חפלתו האחרונה שהוא מפלל בדממה. כסה יצער
 אנשי ודכודך הגמש בתפלה זו של הקוסם הנדול שסר כסמו! בלב שבור ונונה אומר
 פרוספירר-שקספיר:

נְעַלְמוּ מִי פְּלִיאֵי־קַמִּי
כְּמַצְבֵי הַרְלֵי כִּי נִשְׁאַרְתִּי.
בְּקִדְיוֹתַי נָא אֵל תִּשְׁכַּחֵנִי
וּבְרִצּוֹנְכֶם הַטּוֹב מְגַלּוֹתַי
נָא הַצִּילֵנִי.
לֹא קָסַם בְּיָדִי עֲתָה וְלֹא נִחַשׁ
וְרוּחֹת עוֹשֵׂי רִצּוֹנִי לִי אֵין עוֹד,
יָאוֹשׁ מִרְיָהוּ סוּף הַרְבֵּי –
אִם לֹא בְּתַפְלָה יָבֹוא עֲוֹרֵי,
בְּתַפְלָת־צַעַר הָעוֹלָה שְׂמִימָה,
הַמְהַרְפָּקָה בְּשַׁעֲרֵי הַרְחִמִים
וְשָׂבָה לְכוֹנֵן צַעֲרֵי הַחוּעָה.

(סיף-דבר „הסער“).

בתפלה לבבית ונוגה על הרחמים נגמרת האגדה הנפלאה על האדם היוצר. עצוב הוא סוף האגדה ופלאי. עם מותו של נושאה החי, וויליאם שקספיר, נעשתה לאגדת-נצח מבהיקה באור שבעת הימים ומאירה את נפשותינו ומצלצלת באוזנינו כמנגינת-הפלא משמיהרום, הגשאת כחלל-האוויר במשך כל משחק-הקסם של „הסער“.

* * *

איה הנבול בין החיים והאגדה? אין בכחו של הדמיון הלוהט ביותר להמציא את המאורעות וסבכי-המאורעות המשונים והנפלאים שהחיים בעצמם ממצויים, כי אין לך אגדה מסובכה והקיימת כחיים עצמם. כל חזון וכל חלום יש לו יסוד ממשי ואפשרות בחיים, ונס אנו בעצמנו הלא הגנו בני אותו הארץ שממנו החלומות נאונים, ובימי חיינו המעטים שנת וחלום יסובבנו. אך בין כל אנדות-החיים הרבות עד לאין שיעור-תהי זו של האביר הנודד וזו של מטה-הקסמים מן הנפלאות והגשגבות ביותר.

במהנה חלוחם, 1916.

